

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ Й НАУКИ

УДК 39 (092) (477)

Леся Костюк

НОВОРІЧНО-ЙОРДАНСЬКА ОБРЯДОВІСТЬ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті на основі свідчень численних інформаторів автор подає характеристику новорічно-йорданської обрядовості сільських жителів Східної Галичини другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: Східна Галичина, Новий рік, Маланка, Водохреща, Голодна кутя, щедрування.

Відродження народної культури в роки державної незалежності України актуалізувало дослідження етнокультурної спадщини народу, її раціонально-практичної та морально-духовної складових. Духовна культура галичан завжди привертала увагу дослідників. Зазвичай це стосується традиційної календарної обрядовості, оскільки вона упродовж багатолітньої історії зазнавала чужих впливів. Це стає найвідчутніше у період здобуття державної незалежності, в період національно-духовного відродження.

Саме вивчення специфіки новорічно-йорданського циклу свят східних галичан доносить до нас інформацію про історію світоглядних уявлень, морально-етичні норми, народне мистецтво, музику, народну хореографію, спів, теоретичне осмислення яких є одним із пріоритетних напрямків вивчення культури краю.

Метою статті є комплексне дослідження новорічно-йорданської обрядовості східних галичан другої половини ХХ – початку ХХІ століття із врахуванням динаміки світоглядних позицій мешканців регіону, зумовленої впливом глобалізаційних процесів сучасного соціуму. Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання низки завдань: методом польового дослідження зібрати й опрацювати етнографічні матеріали у мешканців Східної Галичини, зокрема Львівської області, простежити та дати оцінку локальній специфіці новорічно-йорданських обрядів галичан у системі загальноукраїнських традицій.

Порушена проблема знайшла відображення у студіях істориків та етнографів. Окремі аспекти цього питання відображено у працях таких науковців, як В. Гнатюк [1], Г. Бондаренко [2], С. Килимник [3], Р. Кирчів [4], К. Сосенко [5], котрі подають загальну характеристику новорічно-йорданської обрядовості, проте поверхово висвітлюють специфіку даного регіону.

Важливі та цікаві відомості про різдвяно-йорданську обрядовість подають інформатори [8–20]. Цінність їхніх свідчень полягає у тому, що ці люди неодноразово були учасниками обрядів “водіння кози”, спалювання дідуха на Новий рік, засівання уранці на Василія, підготування і проведення Святої вечері (Голодної куті), обряду Водосвяття, скроплювання оселі та щедрування.

До сьогодні новорічна ритуалістика у досліджуваному регіоні збереглася значно слабше, ніж власне різдвяна та йорданська. Це насамперед пов'язано з тим, що в цей день пошановують лише іменинників – людей, названих на честь святого Василя, напередодні відбувається обряд маланкування та вранці

хлопчики поспішають засіяти зерном. Семантика цих обрядів в основному пов'язана із магією родючості [2, с. 24].

Невід'ємною частиною святкування передноворічного вечора були традиції “водіння Кози” та “маланкування”, котрі у досліджуваному регіоні збереглися частково. Сьогодні ці обряди можна побачити лише на площах великих міст або в сільській місцевості. Ці обряди символізували для східних галичан період осілого способу ведення господарства та циклічний круговорот часу, прихід нового аграрного року.

Як зазначалося вище, у день перед Новим роком східні галичани святкують Маланку. За давньою традицією роль головного обрядового персонажа – Маланки – грав хлопець, переодягнений у жіночий костюм. Інші ролі теж виконують парубки. Лише в окремих селах Буського району Львівської області маланкують і дівчата. Важливе місце у цьому обряді, як зазначає С. Килимник, займають шлюбні мотиви [3, с. 287]. Масковані учасники розігрують кумедні сценки – інтермедії. У низці сіл Східної Галичини ряджені волочили за собою плуг або його частину (цей звичай побутував до кінця 90-х років ХХ століття). Традиційні карнавальні образи на Маланку сьогодні включають маски тварин – Кози, Ведмедя, Журавля, Бика, Коня; перевдягаються також в Діда та Бабу, Цигана та Циганку, Лікаря. Саму Маланку зображають господинею, що все робить недоладно: б'є посуд, мие піч водою, підмітає сміття від порога до середини хати, розкидає подушки. Дід з Бабою обнімаються і періодично посварюються, Циган нишпорить у цей час всюди і просить сала, Циганка ворожить, Ведмідь танцює, Коза грає на скрипці. Водночас демонструються сценки залицання та весілля.

Репертуар обрядово-ігрових дій сьогодні залежить, як стверджують у с. Шпиколоси Золочівського району Львівської області, від реакції господарів дому. На їх бажання, ритуал може проходити як у повному, так і в скороченому вигляді, причому повна версія драми відбувається на подвір'ї і в хаті, скорочена – переважно надворі [12].

Напередодні Нового року, в с. Петричі (Буського району Львівської області), господарі виконують на своєму обійсті цілий ряд ритуальних дій виробничого характеру (господарська магія). Так, прийнято у цей день привчати до роботи молодих коней, котрих вперше запрягають. Згідно із ще одним звичаєм, галичани ловлять горобців, спалюють їх у вогні, а попіл, що залишається, разом із насінням засівають у землю навесні, сподіваючись у такий спосіб захистити поля від птахів [17].

Новорічна ніч, як і різдвяна, у східних галичан вважалася чарівною, бо з нею пов'язано чимало повір'їв та забобонів. Так, у с. Побужани Буського району Львівської області до сьогодні вірять, що у новорічну ніч “відкривається небо” і в Бога кожен може попросити, що завгодно. Ще вірили, що в цей час вода у криницях перетворюється на вино [18]. Також дівчата перед Новим роком у багатьох селах Буського та Золочівського районів Львівської області дотепер ворожать на майбутній шлюб. Ці ворожіння нагадують ті, що проводяться у Східній Галичині на свята Катерини та Андрія. Поширеними прийомами ворожін'я було слухання різних звуків (гавкання собак, людських голосів), щоб з'ясувати, звідки прийде суджений.

У ніч на Новий (Старий, як називають його галичани) рік за твердженнями І. Ленши уважно слідкують за природою, щоб дізнатися, яким буде Новий рік: *“якщо ніч проти Нового року тиха і ясна, буде щасливий рік для людей та худоби, якщо падає м'який сніг, то на врожай, а коли тепло, то літо буде дощовим”* [5, с. 173].

Зранку на Новий (Старий) рік (14 січня) у Східній Галичині діти ходять “сіяти”. Перший посівальник, як вірили галичани, приносить до хати щастя. Це

сама людська доля ходить-бродить на Новий рік. Переважно засівати ходять малі хлопчики (рідше – старші чоловіки), котрих спочатку саджають на порозі, “щоб курчата висиджувалися”, потім за стіл – щоб був достаток (“щоб добре велося”). Якщо в хаті є дівчина “на виданні”, то посівальника запрошували сісти, “щоб свати сідали” [11].

Здавна у с. Андріївка (Буського району Львівської області) ще був звичай, що перед тим, як йти посівати до людей, хлопчики посівали вдома й отримували від батька перший дарунок. При посіванні говорять:

Сію, сію, посіваю, з Новим Роком Вас вітаю.

На щастя, на здоров'я,

На той Новий рік, ледве я торбу до Вас приволік,

А в тій торбині ясні зорі,

Щоб Вам родила пшениченька в полі.

А в тій торбині місяць ясенський,

На Вашім столі хліб біленький [19].

Галичани вірять, що не можна посівати горохом, бо він виник зі сліз Матері Божої, і рядове посівання ним може спричинити сльози в родині та гречкою, бо “бо заведуться блохи в хаті” або “буде суперечка” [10]. У с. Струтин Золочівського району Львівської області зафіксовано звичай, за яким перший засівальник повинен обмолотити макогоном сніп (дідух), що стояв на покутті від Різдва. Це зерно давали курям, щоб краще неслися, або домішували до посівного зерна [20]. Ця процедура носить виразний аграрно-виробничий характер. Після закінчення обрядових дій господарі пригощали посівальника, давали йому солодоші (до кінця 70-х років ХХ століття), сьогодні – певну грошову винагороду. Зерно, котре посівальники розкидають по домівці, господиня збирає і дає курам (*щоб краще велися*), а у містах – птахам.

Слід відзначити, що у Східній Галичині побутує звичай на Василя засилати сватів, сподіваючись на добрі наслідки у Новому році. Також вранці в цей день у багатьох селах Бродівського району Львівської області спалювали дідух. Галичани вірять, що дим від нього дуже корисний, бо забезпечує гарний врожай на наступний рік, оберігає сад від морозу, від шкідників та захищає родину від хвороб, саме тому перестрибували через вогонь. Після цього збирали попіл і висипали у город, де весною планували садити огірки – “бо з різдвяного попелу огірки родяться здорові, як коні, і рясні, як стерня на полі” [13]. Під час цього дійства обов'язково колядували.

Водосвяття або Богоявлення у галичан – Йордан – третє свято різдвяно-йорданського циклу. За Біблією, коли Ісусу виповнилося 30 років, Він охрестився у річці Йордан, де на нього зійшов Дух Святий у вигляді голуба і Бог-Отець назвав Ісуса своїм Сином.

У Східній Галичині йорданська обрядовість розпочинається із малого водосвяття, котре відбувається перед другим Святим вечором. Саме на мале водосвяття воду освячували в церкві або при вході до неї – біля хреста. У с. Побужани Буського району Львівської області вважають, що вода, освячена перед другим Святим вечором, ще святіша, ніж богоявленська, і вона не псується, скільки б часу не стояла в посудині [18]. Прийшовши додому, господар наливає цієї води у миску і разом із якимось членом сім'ї, котрий під час кроплення кусає хліб або калач. У цей час ліпили хрестики з паперу на шибки вікон осель, робили з соломи невеликий хрест, котрий ставили у кутю. Після освячення оселі процесія проходила по всьому господарству і господар ставив хрестик на всіх дверях, одвірках та воротах. Ще у м. Глиняни (Золочівського району Львівської області) існує звичай до вечора 18 січня посилати своїх дітей віднести сусідам те, що позичали, й часто йшли перепроситися з тими, з ким посварилися [10].

Напередодні Водохреща в Східній Галичині святкують другий Свят-вечір або “Голодну кутю”. Існує здогад, що назва “Голодна кутя” походить від того, що на цю вечерю не закликались “лихі сили”, вони мусили бути голодні, щоб ніколи не приходили в господарство. Звичаї “Голодної куті” тотожні звичаям Багатої куті. Також “Голодна кутя” – це день освячення господарства, захисту його від лихих сил, вигнання цих сил та накликання добробуту на господарство.

У цей день у Східній Галичині постять до вечері й п’ють лише свячену воду, котру освятили зранку. Перед тим, як сідати вечеряти, галичани обов’язково випивали свяченої води та молилися. Готували тих самих 12 пісних страв (але у с. Лагодів (Перемишлянського району Львівської області) могли готувати 9 або 7 страв) [11] та запалювали свічку. Як вже зауважували, цього вечора дотримуються тих самих обрядів, що й на Багату кутю. На вечерю готують пісні страви, але кількість страв може бути меншою: кутя, узвар, три-чотири страви із садовини та городини (капуста з грибами, вареники із різними начинками, гречані млинці, кисіль) [7, с. 1].

У цей вечір на Східній Галичині прийнято передбачувати долю домочадців. Так, в с. Сливовичі (Золочівського району Львівської області) існував звичай після вечері класти всі ложки в одну миску, а хліб зверху (“щоб родився”) і чия ложка вночі сама поворухнеться, той помре [15].

У с. Дунаїв (Бродівського району Львівської області) побутував звичай проганяти кутю (сьогодні майже забутий). Коли сім’я вставала з-за столу, хтось із дітей вибігав надвір з палицею чи макогоном, гримав об стіну та вигукував:

*Геть кутя, з покутя,
А узвар – на базар,
Паляниці, лишайтесь на полиці,
А дідух – на теплий дух.
Щоб покинутий кожух* [16].

Після вечері господар ще раз з колосочками-кропилом, скроплював господарство свяченою водою, дитина з крейдою в руках на дверях малювала хрести. Цей обряд виконували з метою вигнати лихі сили з господарства, а разом з цим “прогнати” зиму. У господарствах, де розводили бджіл, як стверджують жителі с. Андріївка (Буського району Львівської області), особливі обряди відбувалися в бджолиному зимівнику (стебнику). Господар, вступаючи у двері зимівника, знімав шапку, клав позад себе на порозі хлібину, а потім звертався до бджіл зі словами прохання, щоб улітку носили багато меду [19]. Також родина співала після вечері не менше, як три щедрівки.

Після обходу господарства, скроплення свяченою водою та вимальовування хрестів уся родина повертається до хати і ще раз скроплює оселю свяченою водою.

Молоді дівчата, зазвичай у Східній Галичині, після вечері ходять щедрувати:

*Щедрий вечір, добрий вечір
Туда їхав молодий Василько,
Хотів орла та застрелити* [1, с. 35].

Хлопці навпаки щедрівкою в цей день віншують дівчат, які готові “на віддання” (готові вийти заміж): “Вода-вода студененька, там Марійка молоденька” [8].

Також молодь ворожила. Так, у с. Вороняки (Золочівського району Львівської області) панує до сьогодні одна з форм ворожіння, котра полягала в тому, що дівчата повинні скласти вчетверо три рушники, три скатертини і повісити в такому вигляді на жердку. Якщо повішане не впаде, то гадальника чекає добра доля цього року [14].

Інша форма ворожінь існує у с. Голубиця (Бродівського району Львівської області), де хлопці або дівчата повинні за певний час набрати на руку оберемок

дров. Яким буде останнє поліно (за формою), такою буде майбутня подружня пара (якщо гладке, то буде чоловік лисий, якщо покручене, то хворий) [13]. Дівчата іноді також виходять за ворота ворожити на першого зустрічного: зустрінеться старий – не на добре, а зустрінеться молодий – цього року вийде заміж. Могли ще питати перехожого, як його ім'я, щоб дізнатися ім'я майбутнього нареченого.

У селах Золочівського, Перемишлянського та Бродівського районів (Львівської області) у день Богоявлення (19 січня) воду сьогодні освячують на Водосвяття біля церкви у великих посудинах. Сам ритуал відбувається при запалених свічках “Трійці” (три свічки, запалені в трисвічнику), котру тримають переважно жінки та дівчата. Під час богослужіння “Трійця” запалюється від свічок, що горять на престолі. За віруваннями християн, у цей момент, коли священник занурює хрест у воду, вся нечиста сила вистрибує з води і залишається на землі до того часу, аж поки якась із жінок не буде прати білизну вдома. Коли брудна білизна опуститься у воду, то разом з нею пірнають у воду всі чорти, що мерзли на землі. Тому, щоб нечиста сила трохи вимерзла на морозі, жінкам протягом двох тижнів заборонялося прати білизну (сьогодні цього звичаю зазвичай, не дотримуються). Винятком може бути тільки прання пелюшок, постільної білизни і речей тяжкохворих людей, але в такому випадку процес супроводжується спеціальними молитвами, котрі захищають від нечистої сили.

Кожен, хто прийшов на Водосвяття до церкви, поспішає набрати свячену воду чим швидше, бо вважалося, що перша вода має міцніші цілющі та лікувальні властивості. Освячену воду несуть додому. Галичани використовують її для лікування різних хвороб. Дівчата, умиваючись цією водою над сухарем із пшеничного борошна згодом висушують цей сухар, товчуть і додають до страви хлопцям, щоб одружитися з ними.

У Східній Галичині сьогодні заведено йорданське купання чоловіків в ополонці, бо саме купання і обливання водою існувало ще в дохристиянські часи. Галичани вірять, що завдяки цьому обряду вода очищає людину, оновлює її тіло.

Після освячення воду несли додому. На Водохреща батько ще раз скроплює цією водою хату та господарство. Сам обряд, як стверджують у м. Глиняни (Золочівського району Львівської області), кроплення свяченою водою відбувається дуже швидко, *“щоби чим швидше дідька вигнати”* [11]. Хлопці на Водосвяття поправляли намальовані хрести на дверях приміщень, огорожах, хлівах, бо їх не можна витирати, за повір'ями аж до нового Водохреща.

Саму свячену воду, як зазначають у м. Глиняни (Золочівського району Львівської області), зберігають аж до наступного року. Нею освячували взимку або ранньою весною поля. Галичани вірили, якщо не освятиш – притаїться в рослині нечиста сила і буде замість помочі шкодити [9].

На Водохреща галичани визначали, яка погода і врожай буде цього року. Так, якщо день ясний – хліба будуть чисті, а якщо похмурий – буде у хлібі повно сажки; удень йде сніг – на врожай гречки; під час освячення води йде сніг – добре роїтимуться бджоли і колоситимуться хліба.

У жителів регіону другий день Водосвяття (20 січня), за християнською традицією, приурочений Іванові Хрестителю. У Старому Заповіті Біблії пророки передбачали, що перед приходом Ісуса Христа буде посланий предтеча, він буде готувати людей до прийняття Його. Предтеча – це попередник-звіститель. Предтечею Ісуса Христа був Іван Хреститель. На Івана Хрестителя у галичан закінчується цикл урочистих зимових свят, тому в них кажуть: *“Іван Предтеча забрав зимові свята на плечі”* [15].

Після Водохреща та свята Івана Хрестителя священник у Східній Галичині відвідував родини і скроплював їхні оселі Йорданською водою. До сьогодні існує звичай в головній кімнаті (світлиці) ставити стіл, застелений білою скатертиною

(села Бродівського та Буського районів Львівської області), на ньому – запалену свічку, ікону або Розп'яття, свячену воду. Коли священник заходить до приміщення, родина в минулому ставала на коліна (сьогодні цього не дотримуються), читала молитву за Боже благословення для дому, сім'ї, священник дає кожному з членів родини цілувати святий хрест, залишає пам'ятний образок для родини чи окремо для дітей, а згодом скроплює дім.

Таким чином, традиційна новорічно-йорданська обрядовість Східної Галичини ще до сьогодні зберігає основні складові, хоча під впливом сучасних глобальних процесів все більше втрачає первісні світоглядні уявлення. В умовах українського відродження інтерес до вивчення та збереження традиційної обрядовості галичан надзвичайно посилюється і має перспективи для вивчення в майбутньому.

Список використаних джерел

1. *Гнатюк В.* Колядки і щедрівки / В. Гнатюк. – Львів, 1914. – 54 с.
2. *Бондаренко Г.* Ходить Ілля на Василя / Г. Бондаренко // Людина і світ. – 1992. – № 1. – С. 15–25.
3. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / С. Килимник. – Вінніпег–Торонто, 1955. – Т. 1. – 356 с.
4. *Кирчів Р.* Українські колядки та щедрівки / Р. Кирчів / У кн.: Колядки і щедрівки / За ред. М. Глушка. – К. – 1991. – С. 15–38.
5. *Ленша І.* Новорічні свята / І. Ленша // Наука і суспільство. – 1992. – № 12. – С. 162–178.
6. *Сосенко К.* Різдво-Коляда і Щедрий вечір / За ред. В. Коломійця. – К. – 1994. – 340 с.
7. *Салабай І.* Як йшов Ісус на річку Йордан / І. Салабай // Голос народу. – 2013. – № 3. – 19 січня.
8. *Жарківський Михайло Степанович*, 1967 р.н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, працівник Глинянської міської ради.
9. *Чиж Ольга Йосипівна*, 1933 р. н., жителька м. Глиняни Золочівського району Львівської області, вчитель-пенсіонер.
10. *Кравець Михайло Володимирович*, 1976 р. н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, виходець з с. Лагодів Перемишлянського району Львівської області, водій.
11. *Кравець Любов Михайлівна*, 1980 р. н., жителька м. Глиняни Золочівського району Львівської області, виходець з с. Лагодів Перемишлянського району Львівської області, медпрацівник.
12. *Вербінська Марія Яківна*, 1960 р. н., жителька с. Шпиколоси Золочівського району Львівської області, вчитель Глинянської ЗОШ І–ІІІ ступенів.
13. *Прихарчук Марія Іванівна*, 1984 р. н., жителька с. Голубиця Бродівського району Львівської області, вихователь дитячого садка № 57, м. Львів.
14. *Боргуш Мирослава Петрівна*, 1973 р. н., жителька с. Вороняки Золочівського району Львівської області, вчитель Глинянської ЗОШ І–ІІІ ступенів.
15. *Юречко Ігор Михайлович*, 1974 р. н., житель с. Єлиховичі Золочівського району Львівської області, священник.
16. *Михальчук Ніна Іванівна*, 1933 р. н., жителька с. Дунаїв Бродівського району Львівської області, вчитель-пенсіонер.
17. *Домша Надія Іванівна*, 1965 р.н., жителька с. Петричі Буського району Львівської області, медпрацівник.
18. *Зеленюк Анастасія Іванівна*, 1937 р. н., жителька с. Побужани Буського району Львівської області, пенсіонер.
19. *Дудка Євгенія Іванівна*, 1952 р. н., жителька с. Яблунівка Буського району Львівської області, пенсіонер.
20. *Бурдик Ольга Михайлівна*, 1955 р. н. жителька с. Струтин Золочівського району Львівської області, пенсіонер.

Леся Костюк

НОВОГОДНЕ-ЙОРДАНСКАЯ ОБРЯДНОСТЬ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА

В статье на основе свидетельств многочисленных информаторов автор характеризует новогодне-йорданские обрядности сельских жителей Восточной Галиции второй половины XX – начала XXI века.

Ключевые слова: Восточная Галиция, Новый год, Маланка, Крещение, Голодная ку-
тья, щедрование.

Lesya Kostyuk

**NEW-YEAR-JORDANIAN RITE OF EAST GALICIA OF THE SECOND HALF OF
THE 20TH – THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY**

In the article on the basis of certificates of numerous informants an author gives description New-year-Jordanian to the rite of villagers of East Galicia of the second half XX – to beginning of XXI century.

Key words: East Galychyna, New Year, Malanka, Christening, Hungry kutya, caroling.